

A magyar és a román történetírás a második bécsi döntésről (1945–1989)*

Bevezető

A bécsi Belvedere-palotában 1940. augusztus 30-án kihirdetett második bécsi döntés, amelynek értelmében visszakerült Magyarországhoz a Trianonban elcsatolt erdélyi területből 43 104 km², mintegy 2,5 millió lakossal – az úgynevezett Észak-Erdély –, a XX. századi magyar–román kapcsolatok egyik kulcsfontosságú mozzanatát jelenti. Hatását tekintve bizonyos mértékig mind a mai napig jelen van, ha eltérő mértékben is, a két ország társadalma, a kollektív mentalitás, az egymásról kialakított nemzetképek szintjén.

Ha a román–magyar viszony alapkérdésének a XIX. század első felétől a XX. század közepéig terjedő időszakban a régióban betöltött szerepekért folytatott küzdelmet tekintjük,¹ úgy ennek lényegét, némi leegyszerűsítéssel, Erdély birtoklásának a kérdése képezi. A második bécsi döntés éppen e tekintetben vízvélasztó, ugyanis a magyar revíziós igények részleges kielégítésével – rövid, átmeneti időre – lezárt egy korszakot, amely két évtizeddel korábban, a trianoni békeszerződéssel vette kezdetét.² Mintegy négy évre felcserélte a két állam korábbi „szereposztását”: Észak-Erdély elcsatolását követően a status quo-t addig mereven védelmező Románia lett az, amely – a tengelyhatalmak határozott tiltása ellenére – egyre nyíltabb revíziós politikát folytatott Magyarország irányában. A helyzetet bonyolította, hogy Budapest sem tekintette véglegesnek az 1940-ben meghúzott határt, és Erdély északi felének megtartása mellett hosszabb távon a nagyobbik, déli rész megszerzését is célul tűzte ki maga elé.

A két ország történetírása az elmúlt évtizedekben többnyire egymástól eltérő módon értékelte – s értékeli ma is – a második bécsi döntés körülményeit, magát a döntést, illetve annak következményeit. Még a fogalomrendszer használata tekintetében is eltér egymástól az 1940. augusztus 30-i esemény értékelése kapcsán. A román szerzők következetesen a „bécsi diktátum” („dictatul de la Viena”, vagy „diktatul de la Viena”) megjelölést használják, amivel a döntés Bukarestre erőszakolt, kényszerítő jellegét hangsúlyozzák. A legtöbben azt

* E tanulmány a szerző *A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés* című könyvének (Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2002.) historiográfiai fejezetén alapul. (A második bécsi döntés megítélése a magyar és a román történetírásban. 12–26.)

¹ Bárdi Nándor: *A szupremácia és az önrendelkezés igénye. Javaslatok, tervek az erdélyi kérdés rendezésére (1918–1940)*. In: uő (szerk.): *Források és stratégiák. A II. összehasonlító magyar kisebbségtörténeti szimpózium előadásai, Székelyudvarhely, 1997. augusztus 21–22*. Pro-Print Könyvkiadó (Múltunk Könyvek), Csíkszereda, 1999, 31.

² A második bécsi döntésről és háttéréről lásd *Pritz Pál* tanulmányát a kötetben.

emelik ki, hogy a „diktátum” elszakította az ország testétől az 1918-ban a népakarat által Romániával egyesített Erdély egy részét, s az ott többségben élő románokat újból magyar uralom alá vetette. A magyar historiográfiába ezzel szemben – függetlenül az esemény időben változó értékelésétől – a „döntőbíráskodás”, a „második bécsi döntés” fogalma vonult be, s tanulmányunkban mi is ez utóbbit használjuk.

Az alábbiakban azt próbáljuk vázlatosan számba venni, hogy 1945-től 1989-ig miként változott a második bécsi döntés megítélése a román és a magyar történetírásban.³ Elsődleges célunkat tehát nem a két ország történetírása közel fél évszázados pályájának összehasonlító vizsgálata képezi; már csak azért sem, mivel egyetlenegy történelmi esemény – még ha az olyan nagy horderejű is volt, mint esetünkben a második bécsi döntés – historiográfiai vonatkozásából nehéz lenne általános következtetéseket levonni. A nagyobb összefüggések természetesen nem kerülhetők meg, ezért vizsgálataink elválaszthatatlanok a nemzeti ideológia mindkét országbeli megjelenési formáitól,⁴ az éppen időszerről politikai kontextustól, amely a szocialista kísérlet évtizedei alatt jelentős mértékben rányomta bélyegét a történetírásra is. Célszerűnek tartottuk a különböző történelmi korszakokon belül *egyidejűleg* vizsgálni a második bécsi döntésről szóló magyar és román történelmi diskurzust, bár ez a módszer periodizációs nehézségekkel járt, s a korszakhatárok meghúzását gyakran vitathatóvá tette.

Elemzésünk közel fél évszázadot fog át, s ezt – némileg önkényesen, elsősorban a könnyebb áttekintés végett – három korszakra osztottuk:

1. 1945–1959,
2. 1960–1970,
3. 1971–1989.

A korszakhatárok meghúzásánál arra törekedtünk, hogy azok lehetőség szerint mindkét ország esetében – ha csak hozzávetőlegesen is – bizonyos alapvető politikai-társadalmi-ideológiai tendenciák érvényesülését jelezzék. Nem pusztán a történetírás eseményeihez, még kevésbé egyes konkrét történelmi művek megjelenéséhez, de nem is mindig csak politikai eseményekhez kapcsoltuk e korszakhatárokat. A periodizálással elsősorban a politikai rendszer változásaival szoros összefüggésben lévő ideológiai fordulatokat kívántuk jelezni, amelyek valamilyen szinten, közvetve vagy közvetlenül, mindkét országban meghatározták a történetírást, ezen belül pedig a második bécsi döntésről szóló értelmezéseket. Korszakolásunk néha leegyszerűsítő és pontatlan: nem tettünk különbséget például a koalíciós és az ezt követő „proletárdiktatúrás” évek között. Nem jeleztük külön – mert nincs romániai megfelelője – az 1953–1956 közötti időszakot sem, amelyet Magyarországon egyfajta ideológiai „olvadás”, majd 1955-től fokozatos visszarendeződés jellemezett.⁵ Továbbmenve, a harmadik korszak elejét 1971-hez, a romániai „mini kulturális forradalom”

³ Kötetünkben az első bécsi döntés megítéléséről is olvashatnak: lásd *Sallai Gergely* írását.

⁴ E módszert tartja követendőnek Iordachi, Constantin – Trencsényi Balázs: *A megújulás esélyei: a román történetírás tíz éve (1989–1999)*. Replika, 2000. november, 41–42. sz., 167.

⁵ Gunst Péter: *A magyar történetírás története*. Javított kiadás, Csokonai Kiadó (Történelmi Kézírókönyvtár), Debrecen, 2000, 258–259.

kezdetéhez⁶ kapcsoljuk. Ez magyar szempontból egyrészt nem releváns dátum – bár igaz, a hetvenes évek első feléhez köthetjük Magyarországon a nemzeti múlthoz való, addig rendkívül kritikus viszony újragondolásának kezdetét⁷ –, másrészt választhattuk volna az 1974-es évet is korszakhatárnak: ekkor dőlt el ugyanis egyértelműen, hogy a bukaresti diktátor, Nicolae Ceaușescu teljes mértékben a napi politikai-hatalmi célok alá kívánja rendelni nemzete történelmét.

Minden hiányossága ellenére e korszakbeosztás – amely, újból hangsúlyozzuk, mindössze bizonyos tendenciák érvényesülését jelzi – elősegítheti vizsgálódásainkat, s reményeink szerint a második bécsi döntésről szóló magyar és román történeti diskurzusok ellentéteinek és párhuzamainak jobb megértését is.

Egy rövid tanulmány keretében nem térhetünk ki 45 év összes magyar és román kiadványára, amely valamilyen formában foglalkozott a második bécsi döntéssel. Ez egyrészt értelmetlen, másrészt pedig szinte megvalósíthatatlan vállalkozás lenne, hiszen a nyolcvanas évek elejétől, különösen Romániában, igencsak megnőtt az ilyen jellegű – finoman szólva is vegyes színvonalú – kiadványok száma. Ezért csak az általunk is fontosnak és jellemzőnek tartott írásokat említjük vagy elemezzük, bízva abban, hogy a válogatás óhatatlan szubjektívizmus nem befolyásolja értékítéleteinket.

1. 1945–1959

1945 fontos dátum mindkét ország történetében: Romániában a háborúból való előző évi kiugrás után erőteljes moszkvai nyomásra márciusban megalakult a baloldali Groza-kormány, Magyarország területén pedig áprilisban befejeződtek a harcok, s az egész ország szovjet megszállás alá került. Egy rövid átmeneti időszak után mindkét országban megtörtént a kommunista hatalomátvétel: Romániában gyakorlatilag 1947. december 30-án, a népköztársaság kikiáltásával egyidejűleg,⁸ míg Magyarországon 1949 derekán.⁹ A szovjet típusú, monolitikus társadalmi-politikai rendszer a múltrol kialakított képet is igyekezett gyökeresen átalakítani, s mindkét országban egyeduralkodóvá tette a marxista történeftudományt, annak is a leegyszerűsített, a napi politikai igényekhez igazított, sematizált, vulgármaterialista változatát. A múlt átértékeléséhez az a marxista tétel szolgált alapul, miszerint a társadalmak története végső soron az osztályharcok története, s a kizsákmányoltaknak az elnyomókkal vívott évszázados harcából a proletariátus kerül majd ki győztesen. Erre a „kaptafára” kellett – a

⁶ Georgescu, Vlad: *Istoria Românilor. De la origini pînă în zilele noastre (A románok története. A kezdetektől napjainkig)*. Ediția a IV-a, Humanitas (Seria Istorie), București, 1995, 286.; Boia, Lucian: *Történelem és mítosz a román köztudatban*. Kriterion Könyvkiadó (Gordiusz), Bukarest – Kolozsvár, 1999, 81–82.

⁷ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó (Osiris Tankönyvek), Bp., 1999, 400.

⁸ Constantiniu, Florin: *O istorie sinceră a poporului român (A román nép őszinte története)*. Ediția a II-a, Univers Enciclopedic, București, 1999, 445.

⁹ Romsics Ignác: i. m. 294.

helyi adottságok figyelembevételével – „ráhúzni” a történelmet¹⁰ mind Romániában, mind pedig Magyarországon a negyvenes évek végén s az ötvenes években.

Mielőtt még rátérnénk a marxista szemléletű művek megfelelő részeinek elemzésére, említést kell tennünk a polgári történetírás XX. századi jelentős magyar képviselőjének, Szekfű Gyulának a *Forradalom után* című, 1947-ben írott munkájáról,¹¹ amelyben a nemzeti önvizsgálat jegyében a szerző – szembe fordulva korábbi eszményeivel – revízió alá vette a magyar polgári demokrácia rendszerét, a forradalomban jelölve meg az 1944–1945-ös összeomlásból kivezető utat. Munkájában Szekfű részletesen kifejtette a két bécsi döntéssel kapcsolatos elutasító álláspontját, majd több oldalon keresztül ostromozta az akkori magyar politikai vezetést a visszafoglalt területeken folytatott helytelen kisebbségi politikájáért. Szekfű egyrészt elismerte, hogy „Magyarországgal a trianoni békében tényleg súlyos igazságtalanság történt, amikor a nemzetiségek felszabadítása címén és ezzel ellentétben több millió magyart adtak át idegen nemzetiségű államoknak”,¹² másrészt viszont leszögezte: „erkölcsi alapunkat veszítettük azáltal, hogy amikor lehetővé vált, magunk sem bántunk jobban a nemzetiségi kisebbségekkel (...). A próbán mindannyian elbuktunk...”¹³ A két bécsi döntést Hitler ajándékának tartotta, hibának nevezve azok elfogadását. Igaz, megjegyezte, hogy „az »ajándékot« el nem fogadni, a magyar közvélemény általános gondolkodása mellett jóformán lehetetlen volt (...) a húszesztendős revíziós propaganda” miatt.¹⁴ A nemzeti önvizsgálat, önkritika jegyében megfogalmazott szekfűi gondolatok hatására utal, hogy az 1985-ben kiadott, és a XX. századi magyar történelmet tárgyilagosan bemutató szintézis a második bécsi döntés kapcsán Szekfű gondolataiból is idéz: „Az »integritást« kerestük, a haza bérceit, folyóit és kastélyait, s elnéztünk a hozzánk visszakerült emberek, nemzetiségek feje fölött.”¹⁵

Keletkezésének időpontját tekintve – 1941 – Lucrețiu Pătrășcanu román marxista történész-közgazdász-politikus¹⁶ könyve, a *Sub trei dictaturi (Három diktatúra alatt)*¹⁷ nehezen illeszthető be az általunk tárgyalt periódusba. A könyv csak 1944 után, az Antonescu-féle katonai diktatúra megdöntését követően fejthette ki hatását: 1944 decemberében jelent meg ugyanis először, majd

¹⁰ Gosztonyi Péter: *Történelemszemlélet, történelemtudat és történeti irodalom Magyarországon*. In: Pomogáts Béla (szerk.): *Párbeszéd Magyarországgal*. Nyugat-európai és tengerentúli magyar tanulmányírók. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1991, 139–140.

¹¹ Szekfű Gyula: *Forradalom után*. Hasonmás kiadás, Gondolat Kiadó (Történetírók Tára), Bp., 1983.

¹² Uo. 65.

¹³ Uo. 69.

¹⁴ Uo. 66–67.

¹⁵ Balogh Sándor – Gergely Jenő – Izsák Lajos és mások: *Magyarország a XX. században*. Szerk.: Balogh Sándor. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1985, 206. (A vonatkozó rész szerzője: Pritz Pál.) A szekfűi idézet eredeti lelőhelye: Szekfű Gyula: i. m. 67.

¹⁶ Pătrășcanu életére és munkásságára vonatkozóan magyarul lásd Lipcsey Ildikó apologetikus írását: Lipcsey Ildikó: *Két évszázad történelme Pătrășcanu műveiben*. Történelmi Szemle, 1976/3., 521–528.

¹⁷ Pătrășcanu, Lucrețiu: *Sub trei dictaturi (Három diktatúra alatt)*. Editura politică, București, 1970.

gyors egymásutánban még három kiadást élt meg, közülük egyet francia nyelven, Párizsban. Az 1946-os, negyedik kiadást csak 1970-ben követte az ötödik, mivel időközben a magas funkciókat betöltő Pătrășcanu 1948-ban letartóztatott, s kémkedés, hazaárulás, nacionalizmus címén koncepciós pert indítottak ellene. 1954-ben kivégezték, s a Román Kommunista Párt majd csak 1968-ban, a „nyitás” jegyében rehabilitálta őt post mortem.¹⁸

Pătrășcanu könyve marxista alapokon nyugszik ugyan, elemzéseiben jórészt azonban még mentes a negyvenes évek vége s az ötvenes évek román történeti irodalmának sztálinista túlzásaitól, bár a Szovjetunió kötelező dicsérete e műben is lépten-nyomon jelen van. Csírájában már mutatkozik a néhány évvel később általánossá váló, szinte „tudathasadásos” nézőpont, miszerint 1940 júniusának végén Besszarábiát és Észak-Bukovinát jogosan csatolta el a Szovjetunió, Észak-Erdélyt viszont elrabolták Romániától.

A szerző viszonylag keveset, mindössze két oldalt szentelt a „bécsi diktátum”-nak, annak inkább a belpolitikai hatásait, illetve II. Károly király diktatúrájának a felelősségét elemezve. Megállapította, hogy „Bécsben a két tengelyhatalom ráerőszakolta Romániára Erdély egyik felének átengedését, s a diktatúra ezt elfogadta”.¹⁹ Előtte egy félmondatban arra is utalt, hogy „Magyarország nem az itt élő népek önrendelkezése útján, hanem erőszak és fenyegetés révén kívánta elcsatolni Erdélyt”.²⁰ A későbbi román (marxista és nem marxista) szakirodalomban a bécsi döntés kapcsán – tudomásunk szerint – nem történik több utalás az Erdélyben élő népek önrendelkezési jogára.

A negyvenes évek második fele, ötvenes évek „internacionalista ideológiájú sztálinista kényszerzubbonyába”²¹ bújtatott magyar és román történetírás képviselői közül elsősorban Andics Erzsébet, illetve Mihail Roller néhány munkájára térünk ki részletesebben.

A Szovjetunióból hazatért Andics Erzsébet már 1945 májusában megjelentette a kommunista párttagok részére – kézirat gyanánt – készült, a *Fasizmus és reakció Magyarországon* című füzetét. Ebben kinyilatkoztatta, hogy „Magyarországon is lényegében fasiszta rendszer volt 25 éven keresztül, fasiszta rendszer, amelynek fő sajátossága a népellenesség, tehát nemzetellenesség volt...”,²² továbbá „a magyar ellenforradalom teremtette meg az első fasiszta diktatúrát Európában”. A Horthy-rendszer idejében, folytatta a szerző, „a féktelen sovíniszta uszítás és a magyar irredentizmus kalandor módszerei (...)

¹⁸ Ceaușescunak feltehetően kapóra jött, hogy Pătrășcanu „nemzeti kommunista” hírében állt. Tény, hogy Pătrășcanu még 1946-ban (Vlad Georgescu szerint 1945-ben) kijelentette: „először román vagyok, s utána kommunista”. (Lásd Lipcsey Ildikó: i. m. 522.; továbbá Georgescu, Vlad: i. m. 250–251.)

¹⁹ Pătrășcanu, Lucrețiu: i. m. 187. A második bécsi döntés a Trianonban elcsatolt terület 2/5-ét ítélte oda 1940-ben Magyarországnak.

²⁰ Uo.

²¹ Iordachi, Constantin – Trencsényi Balázs: i. m. 168.

²² Andics Erzsébet: *Fasizmus és reakció Magyarországon*. 1945. május 25. MKP Szeminárium. 6. füzet. Csak Párttagok részére! Kézirat gyanánt. Magyar Kommunista Párt Központi Vezetősége Propaganda Osztályának kiadása. 3.

Magyarországot az európai reakció állandó tűzfészkévé tették”.²³ Az 1938–1940-es részleges területi revíziókra térve megállapította, hogy ezek „a magyar nép átkává lettek. Rajtuk keresztül sikerült Hitlernek Magyarországot véglegesen a német imperializmus szekerébe befogni.”²⁴ A továbbiakban azt a véleményét fogalmazta meg, miszerint „ha a Horthy-reakciónak valóban a magyar területek visszaszerzése feküdt volna a szívéen, akkor nem a Szovjetuniót támadta volna meg, amely Magyarországtól egy talpalatnyi földet el nem vett és a trianoni békeszerződést soha el nem ismerte. A magyar uralkodó osztályok ennek ellenére a Szovjetunió ellen vitték háborúba a magyar népet, szövetségben azzal a Németországgal, Olaszországgal, Romániával, Szlovákiával, amelyiknek mindegyike haszonélvezője volt a trianoni békének, s mint ilyen többé-kevésbé jelentős területeket tartott kezében: Burgenlandot, Fiumét, Erdélyt és a Felvidéket.”²⁵

Az 1946-ban megjelent *Nemzetiségi kérdés, nemzetiségi politika* című könyvében²⁶ Andics arra a marxista tézisre igyekezett „ráhúzni” a magyar történelmet, miszerint „az egész emberiség érdekei az egyes nemzetek érdekei felett állnak, előbbre valók, mint az egyes nemzetek érdekei”,²⁷ s ezért ha egy nemzet függetlenségi törekvése ellentmondásba kerül „az emberiség általános érdekeivel”, az előbbit mindig alá kell rendelni az utóbbinak. Ennek illusztrálására két példát hozott föl a magyar történelemből: egyrészt 1848–1849-et, amikor is a magyarországi nemzetiségiak – bár harcuk „önmagában igazságos” volt – reakciós szerepet játszottak, mivel az ellenforradalmi erőkkkel szövetkeztek, másrészt pedig a huszadik századi magyar területi revíziókat. Ez utóbbiak kapcsán a szerző kifejtette: „...maga az az önmagában jogos törekvés is, hogy Magyarország visszakapja a magyarlakta területeket, jogtalanra és reakcióssá vált, amennyiben Magyarország ezt a náci világuralmi tervének a támogatásával (...) akarta elérni.” A „jogos törekvésekkel” kapcsolatban azonban leszögezte: „...itt nem a Horthy-reakció képviselőire gondolunk csupán, akik nyilvánvalóan imperialista célokat hajszoltak, amikor Nagy-Magyarország visszaszerzésére, a nemzetiségi elnyomás újrafeltámasztására törekedtek.”²⁸ Hogy pontosan kikre gondolt, nem fejtette ki.

Ha Andics nézetei 1945–1946-ban még nem is voltak kötelező érvényűek, az ezt követő években a vulgármaterialista, dogmatikus történefffelfogás már kánonná vált Magyarországon. Az 1951-ben megjelent ideiglenes tankönyv²⁹ szerint például „a Teleki-kormány alatt Magyarország még jobban bünrészesévé vált a fasiszta Németországnak. (...) [1940-ben] került sor Hitler »kegyeiből« Észak-Erdély megszállására. A fasiszta Németország ezzel még jobban magához láncolta mind a magyar, mind a román uralkodó osztályokat. Az előbbieknél kilátásba helyezte Dél-Erdélyt is [!], az utóbbiaknak azt ígérte, hogy min-

²³ Uo. 20.

²⁴ Uo. 23.

²⁵ Uo. 24.

²⁶ Andics Erzsébet: *Nemzetiségi kérdés, nemzetiségi politika*. Szikra, Bp., 1946.

²⁷ Uo. 8.

²⁸ Uo. 9.

²⁹ Lukács Lajos: *A magyar nép története, III. rész. 1849–1950*. Ideiglenes tankönyv. Megjelent a közoktatásügyi miniszter rendeletére. Tankönyvkiadó, Bp., 1951.

dent visszakapnak [!].”³⁰ Az Andics által 1945–1946-ban még felemlített bizonyos „jogos” magyar törekvésekről ekkortájt már nem esett egy szó sem.

Az 1955-ös kiadású ideiglenes tankönyv³¹ egy árnyalattal „enyhébb” hangja (Teleki Pált például már nem bélyegzi meg „a fasiszta Németország hű kiszolgálója”-ként, mint az 1951-es munka³²) részben a már korábban említett, 1953 utáni, rövid ideig tartó ideológiai „olvadással” is magyarázható. A második bécsi döntést a szerzők itt azzal magyarázták, hogy a tervbe vett szovjetellenes támadás jegyében Hitler igyekezett biztosítani Németország balkáni befolyását, s e politikának képezte egyik láncszemét az 1940. augusztus 30-i döntés. „Ezzel a döntéssel [Hitler és Mussolini] mind Magyarországot, mind Romániát még fokozottabban a befolyásuk alá akarták vonni.”³³

A negyvenes évek végén az „új”, marxista, lényegében sztálinista történetírás Romániában is egyeduradalomra jutott. Vezérfonala az addigi nemzeti eszme helyett az internacionalista szellem lett, egyik fő célja pedig a román „homo sovieticus”³⁴ kinevelése. Irányítója és „kisdiktátora”³⁵ több mint egy évtizedig Mihail Roller volt, akinek hírhedt középiskolai tankönyve számos kiadást mért 1947-től 1956-ig.³⁶ Szembetűnő, hogy míg a „szégyenletes bécsi diktátumnak” Roller egy teljes oldalt szentelt, majd hosszan ecsetelte a Kommunisták Romániai Pártjának (KRP) harcát e „diktátum” ellen, addig Besszarábia és Észak-Bukovina 1940. június 27-i szovjet elcsatolásáról mindössze egy bekezdésben emlékezett meg, ily módon: „1940. június 27-én a román és a szovjet kormány megegyezése alapján felszabadult Besszarábia és Észak-Bukovina, s így felszámolták a két kormány között fennálló területi viszályt, amely a román hadseregnek a szovjetek elleni 1918-as ellenforradalmi intervenciója következtében keletkezett.”³⁷

A második bécsi döntésről szólva a szerző kiemelte: „Hitler a magyar revizionisták Erdélyre vonatkozó követeléseit arra használta fel, hogy megszarolja mind Romániát, mind Magyarországot (...). Németország és a fasiszta Olaszország kérésére a királyi diktatúra elfogadta ez országok fasiszta vezetőinek »döntőbíráskodását« (...). A királyi diktatúra, a nemzeti parasztpárt, a nemzeti liberális párt vezető körei, valamint a szociáldemokrata áruelők lényegében el-

³⁰ Uo. 193. Hitler tudomásunk szerint nem tett ilyen ígéretet Magyarországnak, Antonescu előtt pedig csupán 1944. március 23-án jegyezte meg, hogy a második bécsi döntést érvénytelennek tartja.

³¹ Nagy Imréné – Kempelen Imre – Bellér Béla – Incze Miklós: *A magyar nép története. III. rész. 1849–1948.* Ideiglenes tankönyv. Megjelent az oktatásügyi miniszter rendeletére. Tankönyvkiadó, Bp., 1955.

³² Lukács Lajos: i. m. 195–196.

³³ Nagy Imréné – Kempelen Imre – Bellér Béla – Incze Miklós: i. m. 195.

³⁴ Georgescu, Vlad: i. m. 266.

³⁵ Boia, Lucian: i. m. 72.

³⁶ Az 1952-es, magyar nyelvű kiadást használtuk. Roller, Mihail: *A Román Népköztársaság története.* Tankönyv a középiskolák számára. Állami Tanügyi és Pedagógiai Könyvkiadó, H.n., 1952. Az előszóban Roller hangsúlyozza, hogy könyvében Sztálin tanítását követte, majd idéz a Szovjetunió Kommunista Pártjának története rövid tanfolyamából. (Uo. 3.)

³⁷ Roller, Mihail: i. m. 705.

fogadták a szégyenletes bécsi diktátumot. Észak-Erdély elrablása általános felháborodást váltott ki a román népben...” Roller következtetése az volt, hogy „a bécsi diktátum elfogadása a királyi diktatúra teljes behódolását jelentette a Románia megszállására törekvő hitleri imperializmus előtt”, és a „fasizmus előtti kapituláció nyilvánvalóan nemzetáruló politika volt”,³⁸ amellyel szemben – véleménye szerint – egyedül a KRP foglalt határozottan állást, harcra mozgósítva a néptömegeket. A szerző ezt követően hosszasan idéz a KRP egy 1940. szeptemberi dokumentumából, amely szerint „a magyarországi román munkások és parasztok csakis a magyar proletariátussal együtt folytatott forradalmi harccal tudják kivívni nemzeti felszabadulásukat”. A „népforradalom” célja a dokumentum szerint az, „hogy a magyar imperializmusnak kiszolgáltatott több mint egy millió román munkás és paraszt a szabad Romániában újra egyesüljön a romániai dolgozó néppel”.³⁹

Mihail Roller szlavofil és osztályharcos szemlélettől átítatott tankönyve tehát, amely a moszkvai és bukaresti pártközpontok elvárásainak megfelelően szinte teljesen átírta a román történelmet, a második bécsi döntés megítélésének kérdésében is a kommunista párt szempontjait hangsúlyozta. Ez azonban változatlanul a „szégyenletes bécsi diktátum” egyértelmű elítélését jelentette – ki-domborítva persze az osztályharc fontosságát –, ellentétben például Besszarábia és Észak-Bukovina elcsatolásával, amelyet a sztálinizmus romániai képviselői újraértékeltek, jogos szovjet aktusnak tüntetve azt fel.

Összevetve témánk szemszögéből Roller munkáját az 1951-es magyar tankönyvvel megállapítható, hogy a negyvenes évek második felében még itt-ott meglévő árnyalatnyi értékelési különbségek az ötvenes évek elejére eltűntek, s a magyar és a román történetírás lényegében egyazon internacionalista, pártos, moszkovita álláspontonról ítélte el a második bécsi döntést. A valós tények feltárása sokadrangú kérdésnek számított, hiszen az aktualizáló szemléletmód jegyében az elmúlt rendszer reakciós, fasiszta uralkodó osztályai bűneinek bemutatásával a saját belső osztályellenséget kellett leleplezni.

Sztálin 1953-ban bekövetkezett halálával – Magyarországgal ellentétben – Romániában nem került sor politikai-ideológiai „olvadásra”, amit többek között az is jelzett, hogy Lucrețiu Pătrășcanu 1954-ben végezték ki. 1956 és 1959 között még inkább felerősödött a dogmatizmus a kultúra terén, s az ötvenes évek a marxista ortodoxia jegyében zárultak.⁴⁰ Magyarországon a politikai-ideológiai életet az 1956-os forradalmat követően 1960-ig intenzív kötélhúzás jellemezte a párt dogmatikus szárnya és a változtatásokra hajlamosak között. Erős balos ideológiai nyomás jelentkezett, zajlott a forradalom miatti megtorlás, de lassan mégis érlelődtek a változások.⁴¹

³⁸ Uo.

³⁹ Uo. 706.

⁴⁰ Georgescu, Vlad: i. m. 268.

⁴¹ Gunst Péter: i.m. 260.

2. 1960–1970

Már jeleztük, hogy nem célunk a két ország történetírása útjának felvázolása, még kevésbé a magyar és a román szocializmus politikai-ideológiai hasonlóságainak vagy különbségeinek taglalása. E periódusról előljáróban azért annyit el kell mondanunk, hogy az 1960-as évek elején mindkét ország a viszonylagos liberalizálódás és nyitás irányába indult el. Magyarországon 1962-től a nyolcvanas évek végéig tartó Kádár-korszakot többek között a diktatúra represszív jellegének az enyhülése, a gazdaság, a kultúra bizonyos fokú önállósodása, a pártállami ideológia hegemoniájának a megszűnése jellemezte. A liberalizmus korlátait mutatta azonban az egypártrendszer, az MSZMP vezető szerepének megkérdőjelezhetetlensége vagy a Szovjetunió külpolitikájához való feltétlen hűség.⁴² Románia területéről Gheorghe Gheorghiu-Dej pártfőtitkár kérésére 1958-ban Moszkva kivonta a szovjet csapatokat, s ez egyfajta önállóbb román külpolitika kezdeteit is jelentette. E külpolitikát az 1965-ben hatalomra került Nicolae Ceaușescu folytatta. 1960-nal kezdődően a kulturális élet erőteljes „deruszifikálása”, „szlávtalanítása” került napirendre – száznolcvan fokos fordulat az 50-es évekhez képest.⁴³ 1962-től az 1970-es évek elejéig egy óvatos belpolitikai liberalizálódás jelei mutatkoztak Romániában.

Ami a két ország történetírását illeti, azok már a hatvanas évek kezdetétől más-más fejlődési irányt vettek. Romániában fokozatosan visszatértek az 1945 előtti időszak nacionalista diskurzushoz, amelyet az ötvenes évek antinacionalizmusa elfedett ugyan, de nem semmisített meg.⁴⁴ Kezdetét vette a nacionalista historiográfiai hagyomány és a marxista referenciarendszer sajátos összegyűrése.⁴⁵ A magyar történetírás viszont 1960-ban éppen ellenkezőleg, „a nacionalista szemlélet maradványainak” eltávolítása útjára lépett. A szemléleti revízió egy 1959-es párthatározat (*A burzsoá nacionalizmusról és a szocialista hazafiságról*) nyomán kezdődött el 1960-ban, Molnár Eriknek, a Történettudományi Intézet akkori igazgatójának az Akadémia közgyűlésén tartott beszámolójával.⁴⁶ A Történettudományi Intézet még abban az évben ankétot rendezett „a nacionalizmus történelmi gyökereiről”,⁴⁷ majd széles körű, évekig tartó vita vette kezdetét,⁴⁸ amelyben a résztvevők többé-kevésbé szabadon képviselheték álláspontjukat. A Molnár Erik által kezdeményezett új szemléletmód a „magyar glóbusz” hungarocentrikus nézetét kívánta meghaladni, kritikus és önkritikus hangvétele volt.

⁴² Romsics Ignác: i. m. 399.

⁴³ Georgescu, Vlad: i. m. 275.

⁴⁴ Boia, Lucian: i. m. 76–77.

⁴⁵ Iordachi, Constantin – Trencsényi Balázs: i. m. 168.

⁴⁶ Molnár Erik: *A magyar történetírás fejlődése az elmúlt évtizedben*. In: uő: Válogatott tanulmányok. Akadémiai Kiadó, Bp., 1969, 359–382.

⁴⁷ Történelmi Szemle, (3. évf.) 1960/2–3., 310–360.

⁴⁸ Az úgynevezett Molnár Erik-vitáról lásd Péter László: *A nemzeti múlt legendái és tilalomfái*. In: Az Elbától keletre. Tanulmányok a magyar és kelet-európai történelemből. Osiris Kiadó, Bp., 1998, 101–105.

Az 1964-ben megjelent kétkötetes *Magyarország története*⁴⁹ már a „hungarocentrikus” szemléletmód felszámolása jegyében íródott. A második bécsi döntésről a könyvben kevés szó esett. A fejezet szerzője, Ránki György, osztályalapon ugyan, de tárgyilagosságra törekedve adott viszonylag kiegyensúlyozott értékelést. „A második bécsi döntés természetesen nem tett pontot a magyar és a román uralkodó osztályok között Erdély kérdésében fennálló ellentétekre. De nem is ez volt a célja. Hitler döntését az az elgondolás vezette, hogy egyrészt tompítsák, másrészt állandósítsák a határok körüli vitákat. A nemzeti kisebbségek üldözése – ami mindkét országban különösen brutális formákat öltött – egyrészt biztosította a két ország közötti feszültség fenntartását, másrészt pedig ösztönözte mind a két kormányt arra, hogy hatalmi érdekeiket a német fasizmussal való szövetségük szorosabbra fogásával (...) próbálják meg érvényesíteni. Ez a német politika meglehetősen reális alapon nyugodott.”⁵⁰

Ugyanebben az évben jelent meg Juhász Gyula alapvető fontosságú monográfiája Teleki Pál külpolitikájáról,⁵¹ amely – a marxista frazeológia keretein belül – szintén differenciáltan igyekezett bemutatni az összefüggéseket.⁵² Adatgazdag könyvének harmadik fejezete foglalkozott igen részletesen a második bécsi döntés előzményeivel, magával a döntéssel, majd annak következményeivel. A háború után Nyugat-Európában publikált német diplomáciai forrásanyag alapján Juhász arra a lényegében ma is helytálló következtetésre jutott – a román történetírás egyébként nem osztja e véleményt –, hogy a döntőbíráskodást a tengelyhatalmak képviselői határozták el ugyan, de a gondolatot román részről vetették föl először 1940 nyarán, s a Turnu Severin-i tárgyalások megszakadását követő napokban berlini követe útján Bukarest kérte a döntőbírói beavatkozást.⁵³

Nem látjuk viszont bizonyítottan a szerző több oldalon keresztül taglalt azon felfogását, hogy 1940 júliusa, a magyar revízióval szembeni elutasító álláspontjának megváltozása óta – a további háborús célok érdekében – Hitler valójában mindvégig döntőbíráskodást akart Magyarország és Románia között. E gondolatmenet szerint a német diktátor elleplezte a nyilvánosság elől valódi szándékait, s kivárta az alkalmas pillanatot, a Turnu Severin-i kétoldalú tárgyalások kudarcát, hogy megfelelő feltételeket szabhasson a két államnak.⁵⁴ Vitatható a fenti összefüggésben hangoztatott azon szerzői megállapítás is, hogy a Magyarországgal és Romániával szembeni hitleri politika alakításában 1940 nyarán csupán a tervezett szovjetellenes támadás előkészítése játszott szerepet.⁵⁵ Juhász ezzel elvetette a nyugati polgári történetírás álláspontját, misze-

⁴⁹ Molnár Erik (főszerk.): *Magyarország története*. I–II. kötet. Gondolat Kiadó, Bp., 1964.

⁵⁰ Uo. II. kötet, 433.

⁵¹ Juhász Gyula: *A Teleki-kormány külpolitikája, 1939–1941*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1964.

⁵² Czettler Antal, aki a rendszerváltás után megjelent monográfiájában a polgári történetírás álláspontjáról vitázik több kérdésben is Juhásszal, tárgyilagosan megemlíti, hogy Juhász műve olyan időszakban született, „amikor egy ilyen könyv megírása önmagában véve is bizonyos személyes bátorságot igényelt”. (Czettler Antal: *Teleki Pál és a magyar külpolitika, 1939–1941*. Magvető Kiadó, Bp., 1997, 13.)

⁵³ Juhász Gyula: i. m. 1964, 178–211.

⁵⁴ Uo. 165–168.

⁵⁵ Uo. 162–163., 195.

rint Hitler – a kétségtelenül meglévő támadó szándéka mellett – maga is tartott egy esetleges balkáni szovjet beavatkozástól, s hogy részben ezért szorgalmazta volna a magyar-román viszály valamilyen formában történő rendezését.

Bíráható kijelentései ellenére – ne felejtjük el, a mű 1964-ben íródott! – Juhász Gyula monográfiája megkerülhetetlen a második bécsi döntést kutató magyar és román történészek számára, és sok következtetése ma is helytálló. Nagyot ugorva előre az időben, itt említjük meg Juhász 1987-ben publikált tanulmányát a második bécsi döntésről,⁵⁶ amely tényanyagában az 1964-es monográfiára támaszkodott, de elhagyta annak vitatható értékeléseit. A szerző, miután 1940 júniusával kezdődően egész 1940. augusztus 30-ig vette sorra a második bécsi döntés szempontjából jelentős eseményeket, az alábbi tárgyzerű következtetéssel zárta tanulmányát: „A második bécsi döntés mind Magyarországon, mind Románia háborús történetében általában, s a Németországhoz fűződő viszonyukban különösen meghatározó tényezővé vált. A megoldás egyiküket sem elégítette ki, Hitler kezében pedig alkalmas eszköz volt követeléseinek érvényesítésére. Mindkét országban, Magyarországon és Romániában egyaránt súlyos belpolitikai következményei támadtak a döntésnek, ezzel egyidejűleg megindult a versenyfutás a német kegyekért a további területgyarapodás, illetve a döntőbíráskodás felülvizsgálata érdekében.”⁵⁷

Csatári Dániel 1961-ben fejezte be az 1940–1945 közötti magyar-román viszonyról foglalkozó könyvét, amely hét évvel később jelent meg,⁵⁸ alapvető változtatások nélkül. Mint az előszóban írja, munkájával a már említett 1959-es párttézisek által kijelölt feladatok teljesítéséből szerette volna kivenni részét, elítélve mind a magyar, mind a román nacionalizmust, „e terület népeinek az érdekeit szem előtt tartva”.⁵⁹ Csatári nem tért ki részletesen a második bécsi döntés körülményeire, csupán annak következményeit taglalta. Többek között megállapította, hogy „ígéretesei közben és ürügyén Németország a hálálkodó magyar politikusokon s a befolyása alatt álló román vezetőkön keresztül Magyarországot és Romániát egyaránt mindinkább a saját járszalagjára fűzte. Ezek a magyar és román politikusok egy olyan folyamat kiszélesítésének lettek részesei, amely nemcsak Erdély népeire, hanem Magyarországra és Romániára nézve is végzetessé vált.”⁶⁰

A hatvanas évek végén, a hetvenes évek legelején, kihasználva a viszonylagos belpolitikai-ideológiai nyitást, három összefoglaló mű is megjelent Románia történelméről. Közülük az 1969-es szintézis⁶¹ – előszavában már ott van egy Nicolae Ceaușescu-idézet! – így foglalta össze „a bécsi diktátum” következményeit: „Ebben az ország sorsát tekintve nehéz helyzetben a román nép

⁵⁶ Juhász Gyula: *A második bécsi döntés*. In: uő (szerk.): *Magyarságkutatás. A Magyar-ságkutató Csoport évkönyve*. Bp., 1987.

⁵⁷ Uo. 93.

⁵⁸ Csatári Dániel: *Forgószélben (Magyar-román viszony 1940–1945)*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1968.

⁵⁹ Uo. 7–9.

⁶⁰ Uo. 34.

⁶¹ Constantinescu, Miron – Daicoviciu, Constantin – Pascu, Ștefan et al.: *Istoria României. Compendiu (România történelme. Kézikönyv)*. Editura didactică și pedagogică, București, 1969.

egyedül maradt, minden külső segítség nélkül. Erdély északi részének elrablásával, s a horthysta Magyarországnak való átadásával Romániát a hitlerista Németország karjaiba lökték. A hitlerista körök ugyanakkor biztosították a maguk számára a horthysta Magyarország támogatását a Szovjetunió ellen folytatandó háborúban. Észak-Erdély elrablása tiltakozási hullámot váltott ki az egész ország területén. A román nép napokon keresztül forrt a felháborodástól az igazságtalan diktátum miatt. A dolgozók nagy tömegei számos tiltakozó megmozduláson vettek részt. A kommunista párt és más hazafias szervezetek felhívására munkások, parasztok, értelmiségiek, tisztviselők, iparosok, katonák, katonatisztek stb. százezrei mentek az utcára, a bécsi diktátum eltörlését és Észak-Erdélynek az anyaországhoz való visszacsatolását követelve...⁶²

Amint a hosszú idézetből kitűnik, az ötvenes évek osztályharcos szemléletét a hatvanas évek végére egy jóval „nemzetibb” szemszög váltotta föl: az „igazságtalan bécsi diktátumnak” eszerint az egész román nép, a társadalom szinte valamennyi rétege a kárvallottja volt. Napirendre került a „horthysta Magyarország” egyoldalú elítélése is. Besszarabia elcsatolását ugyanakkor már nem tekintette jogosnak a könyv, és – a valóságnak megfelelően – szovjet ultimátumról írt.⁶³

Hányatott sorsot ért meg Aurică Simion román történész monográfiája a második bécsi döntésről.⁶⁴ A szerző 1968 és 1970 között, a viszonylagos román belpolitikai liberalizálódás éveiben állította össze a doktori dolgozatnak készült kéziratot. Ebben a román levéltári források és a kéziratoss visszaemlékezések mellett a német, olasz és angol okmánytárak adatait is felhasználta, idézte a nyugati szakirodalmat, a magyar szerzők művei közül pedig elsősorban Juhász Gyula már említett 1964-es monográfiáját. A könyv első kiadásának évében, 1972-ben azonban már zajlott a Nicolae Ceaușescu által meghirdetett román „kultúrforradalom”, s a mű ezért csak módosított, csonkított, a bukaresti pártközpont elvárásainak megfelelő formában jelenhetett meg. A rendszerváltás utáni, 1996-os második kiadás, amelyet a szerző már nem ért meg, a kézirat eredeti szövegét tartalmazza, a 70-es évek „politikai-ideológiai ballasztja” nélkül. Tanulmányunkban mi is e második kiadásra hivatkozunk, amely véleményünk szerint a második bécsi döntést tárgyaló román történeti irodalomban mindmáig a legteljesebb és a legszínvonalasabb mű.

Bár a könyv jól dokumentált, és szerzője tárgyilagosságra törekedett, Simion álláspontja több helyen is vitatható. Abban a sokat emlegetett kérdésben, hogy kérte-e a román kormány a döntőbíráskodást vagy sem, a szerző ellentmondásosan ír. Egyrészt elismeri, hogy 1940. július 26-án, a Hitlerrel való berchtesgadeni találkozó során a román tárgyalófél felvetette a döntőbíráskodás kérdését, de nem említi könyvében az augusztus 21-i lépést, amikor is berlini követe révén a román kormány Hitler döntőbírói közbelépését kérte. Az 1940. augusztus 27-i román közlésről, amelynek során a berlini román követ megerősítette, hogy kormánya elfogad egy „valódi döntőbírásgot”, Simion

⁶² Uo. 522–523.

⁶³ Uo. 522.

⁶⁴ Simion, Aurică: *Dictatul de la Viena (A bécsi diktátum)*. Ediția a II-a. Editura Albatros, București, 1996.

minden különösebb magyarázat nélkül azt állítja, hogy annak értelmét a németek „meghamisították”.⁶⁵ Végül arra a valótlan következtetésre jut, hogy a döntőbíráskodást egyedül a magyar vezérkari főnök, Werth Henrik kérte.⁶⁶

Az 1996-os kiadás tanúsága szerint az eredeti kéziratban Simion általában kerülte a sarkított megfogalmazásokat és értékítéleteket, de könyvének második kiadásába is bekerült az alábbi, a terminológiát illetően a nacionalista-kommunista román történetírás szellemét idéző következtetés: „A bécsi fasiszta diktátum által Romániától 2 388 774 lakossal együtt 42 610 km²-nyi területet raboltak el, hogy a horthysta Magyarországnak adják át.”⁶⁷

3. 1971–1989

A hetvenes évek elején Nicolae Ceaușescu román pártfőtitkár véget vetett országában a viszonylagos liberalizmusnak. Az 1971-ben beállt fordulatot a történészek az úgynevezett „júliusi párttézisek” megjelenéséhez kötik, s általában a Ceaușescu házaspár ez évi kínai és észak-koreai útjával hozzák összefüggésbe.⁶⁸ Kínai mintára kezdetét vette egyfajta „mini kulturális forradalom”, s ezzel együtt egy neosztálinista kurzus, amelynek legfőbb jellemzői voltak: a nagyfokú személyi kultusz, egy erőteljes központi irányítás érvényesítése a kulturális, gazdasági, társadalmi élet minden terén, a nacionalista-kommunista ideológia egyeduralma. A hetvenes, de főleg a nyolcvanas években a történetírás politikai legitimáló és uralmi eszközzé degradálódott a Ceaușescu-klán kezében, amely ezáltal is igyekezett felfokozni és saját hatalmának szolgálatába állítani a románok nemzeti érzéseit. A Román Kommunista Párt (RKP) 1974-es programja jellemzően egy 18 oldalas „hazafias”, történelmi-nacionalista bevezetővel kezdődött,⁶⁹ amely jelezte, hogy a történelemről szóló beszédmódot Ceaușescu teljes mértékben kisajátította saját hatalmi céljai számára. Vlad Georgescu román történész szerint bizonyos központi intézkedések eredménye az lett, hogy a historiográfiát mint tudományágat gyakorlatilag felszámolták.⁷⁰

⁶⁵ Uo. 308.

⁶⁶ Uo. 314. Werth valóban kijelentette Fütterer német légügyi attasé előtt, hogy Magyarország döntőbíráskodást akar. Csáky István magyar külügyminiszter utólag közölte Erdmannsdorff budapesti német követtel, hogy „ez a kijelentés a kormány politikájával egyenesen szemben áll”. Lásd *Horthy Miklós titkos iratai*. Az iratokat sajtó alá rendezte Szinai Miklós és Szűcs László. Második kiadás, Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1963, 47. sz. irat, 248–249.; valamint Juhász Gyula: i. m. 1964, 191.

⁶⁷ Adatai szerint a lakosság 50,2%-a román, 37,1%-a magyar volt (uo. 363.). Az általunk használt számok ettől eltérőek. Az 1940-es kataszteri közlések szerint Észak-Erdély területe 43 104 km²-t tett ki (Thirring Lajos: *A visszacsatolt keleti terület. Terület és népesség*. Magyar Statisztikai Szemle, 1940/8–9., 663., 1. sz. jegyzet), míg lakossága az 1941-es magyar népszámlálás szerint 2,577 millió volt, ennek 52,1%-a magyar, 41,5%-a román anyanyelvű (Fogarasi Zoltán: *A népesség anyanyelvi, nemzetiségi és vallási megoszlása törvényhatóságokint 1941-ben*. Magyar Statisztikai Szemle, 1944/1–3., 4.).

⁶⁸ Georgescu, Vlad: i. m. 286.; Constantinul, Florin: i. m. 480.

⁶⁹ Georgescu, Vlad: i. m. 281., 297.

⁷⁰ Uo. 297.

Rátérve egyes művek számbavételére, meglehetősen apologetikus, kritikátlan szemléletűnek tartjuk a „kiváltképpen az ifjúság” számára íródott 1977-es rövid román történelmi összefoglalót,⁷¹ igaz, még mentes a későbbi, felsőbb utasításra született művek gyalázkodó hangnemétől. A második bécsi döntésről szólva a szerzők kiemelték, hogy Románia kénytelen volt elfogadni a két tengelyhatalom ultimátumát Észak-Erdély átadására, mivel annak visszautasítása a román állam megsemmisülését és területének felosztását jelentette volna. Ezért „a román hatóságok, minden lehetőséget mérlegelve, elfogadják a »döntőbíráskodást«, valójában az ultimátumot vagy diktátumot”.⁷² A könyv leszögezte: „... a székely területeket kivéve, az említett »döntőbíráskodás« révén elvesztett összes többi megyében a románok képezték az abszolút többséget (63–70 %).”⁷³

A nyolcvanas évek Romániájában a „történelmi nacionalista” diskurzus egyik legfőbb jellemzőjévé a magyarellenesség vált.⁷⁴ A prózaíró Ion Lăncrănján hírhedt 1982-es pamfletje⁷⁵ és a Budapesten 1986-ban megjelent háromkötetes *Erdély története* elleni, felülről irányított román hecckampány is e „hadjárat” részét képezte, melynek során többek között az irredentizmus, a revizionizmus vádja érte az egész magyarságot, a magyar történészekre pedig a történelemhamisítás bélyegét sütötték rá. Ezzel összefüggésben 1980-tól a hivatalos román történetírás egyik kedvelt témája lett a „fasiszta bécsi diktátum” éles elítélése, valamint az 1940–1944 közötti észak-erdélyi „horthysta-fasiszta terror” „gaztetteinek” leleplezése, a tárgyilagosság és a saját múlttal való szembenézés leghalványabb kísérlete nélkül. Az alábbiakban a nyolcvanas évek Romániájában a bécsi döntésről vagy az azt követő időszakról megjelent „évfordulós” írások közül mindössze kettőre térünk ki részletesebben, bár számuk ennél jóval nagyobb.⁷⁶

A második bécsi döntés negyvenedik évfordulóján jelent meg két román történész írása⁷⁷ az *Anale de Istorie* (Történelmi Közlemények) című pártfolyóiratban, amely az RKP KB mellett működő Történelmi és Társadalompolitikai

⁷¹ Giurescu, Constantin C. – Giurescu, Dinu C: *Scurtă Istorie a Românilor, pentru tineret indeosebi (A románok rövid története, kiváltképpen az ifjúság számára)*. Editura științifică și enciclopedică, București, 1977.

⁷² Uo. 323.

⁷³ Uo. 324.

⁷⁴ Lásd Gáll Ernő: *A román nemzeti ideológia – tegnap és ma*. Regio, 1995/1–2., 215–217.

⁷⁵ Lăncrănján, Ion: *Cuvînt despre Transilvania (Beszéd Erdélyről)*. București, 1982. Száraz György választát lásd: *A sorsközösség nevében (Válasz egy furcsa könyvre)*. In: uő: *Történelem jelenidőben*. Tanulmányok. Második kiadás, Magvető Könyvkiadó, Bp., 1987.

⁷⁶ Lásd pl. Matichescu, Olimpiu: *Istoria nu face pași înapoi! Logica istoriei împotriva Dictatului de la Viena (A történelmet nem lehet visszafordítani! A történelem logikája a bécsi diktátum ellen)*. Editura Dacia (Istorie Contemporană), Cluj-Napoca, 1985; vagy Simion, Aurică: *Regimul de ocupație horthyst în partea de nord-vest a României. Politica față de populațiile nemaghiare (A horthysta megszállás rendszere Románia északnyugati részén. A nem magyar lakossággal szemben követett politika)*. *Anale de Istorie*, 1985/1., 71–87.

⁷⁷ Mușat, Mircea – Bobocescu, Vasile: *Împotriva unei nedreptăți istorice; 40 de ani de la marile manifestații populare împotriva Dictatului fascist de la Viena (Egy történelmi igazságtalanság ellen; a 40 évvel ezelőtti nagy népi tüntetések a fasiszta bécsi diktátum ellen)*. *Anale de Istorie*, 1980/3., 75–104.

Tanulmányok Intézetének kiadványa volt. A tendenciózusan megírt „tanulmány” a pártot és a román népnek a függetlenségért és területi integritásért az idegen elnyomók ellen vívott „évezredes harcát” dicsőítő frázisokkal van „tele-tűzdelve”. A jegyzetekből ugyanakkor kitűnik, hogy a szerzők komoly román levéltári forrásokhoz fértek hozzá, amely „luxus” csak kevés történésznek adott meg azokban az időkben Romániában.

Mint címe is mutatja, az írás tárgyát elsősorban a második bécsi döntés elleni „nagy népi tüntetések” képezték. Mușat és Bobocescu kiemelte: „Az egész román nép – a kormány és a nagypolgárság köreitől egészen a munkásságig, a parasztságig és az értelmiségig – kezdettől fogva teljes határozottsággal visszautasította a fasiszta államoknak a nemzeti terület megcsonkítását célzó politikáját, nyíltan és eltökélten kinyilvánítva akaratát a szégyenletes Bécsi Diktátum elutasítására. Ez a magatartás világosan kidomborodott mind a brutális bécsi aktus előtt, mind pedig az igazságtalan döntést követő időszakban.”⁷⁸

Az írásmű második részében a szerzők a döntést követő „horthysta terror”, a lépten-nyomon, szervezeten elkövetett „szégyenletes bünteteket” „leplezték le” válogatott jelzőkkel, apokaliptikus képet festve az 1940–1944 közötti észak-erdélyi állapotokról. „Az 1940. augusztus 30-i Bécsi Diktátum után a horthysta Magyarország Északkelet-Erdélyben [!] egy fasiszta típusú, imperialista és kolonialista megszálló rendszert vezetett be, melynek rendeltetése az elnyomott nemzetek és nemzetiségek, elsősorban a románok megsemmisítése, továbbá az volt, hogy a magyar lakosságnak, főleg pedig a régi Magyarország kiváltságos rétegeinek biztosítson kizárólagos és domináns helyzetet a Kárpát-tengelyben. Északnyugat-Erdélybe való behatolásuk után a horthysta megszállók egy véres megtorlás tervét kezdték alkalmazni a románok és a többi nemzetiség fizikai megsemmisítése céljából, azért, hogy a magyar lakosság javára mesterségesen megváltoztassák a demográfiai arányokat, így próbálva esetleg állandósítani a megszálló rendszert.”⁷⁹ Mai szóhasználattal élve „szervezett népiirtással” vádolták a szerzők az észak-erdélyi magyar közigazgatást.

Az 1985-ben megjelent kötetnek⁸⁰ egyik társszerzője szintén Mircea Mușat, a bukaresti rezsim egyik kedvelt és sokat foglalkoztatott történetírója volt. Ezúttal megkíméljük az olvasót az idézetektől, mivel a szerzők szemléletmódja és szóhasználata nem sokban tért el a fentebb említettől, bár a könyv előszavában azt olvashatjuk, hogy a követendő cél „objektíven, a történelmi igazság szellemében” feltárni a „szégyenletes, fasiszta bécsi diktátum” okait és következményeit.⁸¹ A csúsztatásokkal vagy éppen történelmi hamisításokkal teli, dagályos stílusú könyv azonban tipikus példája marad a történetírás propagandisztikus célokra való felhasználásának.

Míg Romániában szinte évről évre nőtt a diktatúra nyomása, addig Magyarországon folytatódott a hatvanas évtized elején elkezdődött viszonylagos

⁷⁸ Uo. 81.

⁷⁹ Uo. 97.

⁸⁰ Fătu, Mihai – Mușat, Mircea (coord.): *Teroarea horthysto-fascistă în nord-vestul României, septembrie 1940–octombrie 1944 (A horthysta-fasiszta terror Északnyugat-Romániában, 1940. szeptember–1944. október)*. București, 1985.

⁸¹ Uo. VI.

liberalizálás, posztsztálinista fordulatra nem került sor. A hetvenes évekkel kezdődően itt is valamivel jobban előtérbe került a „nemzeti szellem”,⁸² ennek azonban – Romániától eltérően – nem volt nacionalista-soviniszta melléköngéje. A magyar történetírás ismét sokszínű lett, a pártpolitika nem szólt bele közvetlenül a tudományba, s a marxista nézetek mellett megjelentek más felfogások is.⁸³

A második bécsi döntéssel a magyar történetírás általában tárgyilagosan foglalkozott a hetvenes-nyolcvanas években, az értékelések zöme kiegyensúlyozottnak mondható.

A torzóban maradt tízkötetes *Magyarország történetének* 1976-ban megjelent 8/2. kötetében,⁸⁴ melynek főszerkesztője Ránki György, a megfelelő rész szerzője pedig Juhász Gyula volt, a döntésre vonatkozóan az általunk korábban már bírált álláspont is olvasható. Eszerint Hitler a kétoldalú magyar–román tárgyalásokat azzal a hátsó szándékkal tanácsolta 1940 nyarán, hogy azok amúgy is zsákutcába jutnak, akkor pedig Németország olyan feltételeket szabhat, amilyeneket akar.⁸⁵ A továbbiakban Juhász megemlíti, miszerint a tengelyhatalmakat Románia kérte föl a döntőbíráskodásra, s hogy Észak-Erdély 2,5 millió lakosából „mintegy egymillió román nemzetiségű volt”.⁸⁶ Nem értünk egyet azon megállapításával, miszerint „a második bécsi döntés az előzetesen beterjesztett – a német álláspontra való tekintettel eleve kompromisszumos – magyar revíziós igény úgyszólván teljes kielégítését jelentette”.⁸⁷ Hitler ugyanis a Turnu Severin-i tárgyalások első napján benyújtott magyar igény (69 ezer km²-nyi terület) kevesebb mint 2/3-át elégítette ki 1940. augusztus 30-án.⁸⁸

Eredetileg 1983-ban jelent meg Ránki György terjedelmes tanulmánya Hitler kelet-európai államférfiakkal folytatott tárgyalásairól a második világháború alatt, majd 1988-ban egy gyűjteményes kötetben.⁸⁹ Ebben a második bécsi döntésre is kitért, s a magyar történetírás önkritikus szemléletével megállapította: „A második bécsi döntés önmagában is, a Magyarországhoz csatolt egymillió románnal, a Romániában maradt félmillió magyarral pedig egyébként is megteremtette az állandó feszültség tűzfészekét és a további kijátszás lehetőségét. Ezt még fokozta a magyar szoldateszka szűk látókörű bosszúvágya, amely az észak-erdélyi bevonulás után néhány helyen véres kegyetlenségeket követett el – Teleki és kormánya legnagyobb megdöbbenésére.”⁹⁰ A döntés körülményeiről szólva megjegyezte, hogy Hitler elkerülhetetlennek tartotta a mármár háborúval fenyegető román–magyar feszültség valamiféle megoldását.

⁸² Gosztonyi Péter: i. m. 143.

⁸³ Gunst Péter: i. m. 262.

⁸⁴ Mi az 1988-as, 4. kiadást használtuk. Ránki György (főszerk.): *Magyarország története 1918–1919, 1919–1945*. 2. kötet, IV. kiadás, Akadémiai Kiadó, Bp., 1988.

⁸⁵ Uo. 1026.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ Uo. 1027.

⁸⁸ Hitler szándékáról lásd pl.: *Ciano gróf naplója, 1939–1943*. Az 1946-os magyar kiadást megigazította és az előszót írta Eszes Máté. Ármádia Kiadó, H. n., 1999, 242–243.

⁸⁹ Ránki György: *Hitler tárgyalásai kelet-európai államférfiakkal 1939–1944*. In: uő: *A Harmadik Birodalom árnyékában*. Magvető Kiadó (Gyorsuló idő), Bp., 1988.

⁹⁰ Uo. 116.

Nem az igazságos rendezés gondolata foglalkoztatta, hanem az, hogy mindkét országot maga mellé állítsa.⁹¹

Historiográfiai áttekintésünk végén nézzük, mit írt az 1986-ban megjelent – s mint azt említettük, a bukaresti támadások ösztüzébe került – *Erdély története*⁹² a második bécsi döntésről. A könyv elsősorban azt emelte ki, miszerint az sem etnikailag, sem gazdaságilag nem volt megalapozott, továbbá a két országot politikailag Hitler játékszerévé tette, s hogy Teleki miniszterelnöknek a románok felé megbékélést hirdető szava a döntés utáni időszakban „írott malaszt” maradt. „A bécsi döntés még elkeseredettebbé tette a román nacionalizmust, amely a dél-erdélyi magyar lakosság ellen fordult (...). A szeptember elején bevonuló magyar hadsereget nem fogadta ellenállás, mégis több incidensre, Ippen és Ördögmúton súlyos atrocitásokra került sor, amelyeket egy katonai alegység követett el, meggyilkolva számos román lakost. Megkezdődött az úgynevezett kölcsönösségi nemzetiségi politika...”⁹³

4. Összegzés

Tanulmányunkban arra kerestük a választ, miként változott a második bécsi döntés megítélése a magyar és a román történetírásban 1945-től 1989-ig, a rendszerváltás évéig. Vizsgálódásaink során óhatatlanul ki kellett térnünk – bár igen csak vázlatosan – a két országban ez idő alatt végbement fontosabb politikai-társadalmi-ideológiai változásokra, illetve ezektől elválaszthatatlanul a korabeli magyar és román történetírás néhány jellemző vonására.

Témánkra vonatkozóan megállapítottuk, hogy egy rövid átmeneti korszakot követően az ötvenes években mindkét ország történetírása lényegében ugyanazon internacionalista, osztályharcos, moszkovita álláspontonról ítélte el a második bécsi döntést. A hatvanas évtizedben – a kedvezőbb belpolitikai helyzet következtében – a magyar és a román történetírás egyaránt jóval árnyaltabban közelítette meg a kérdést, ekkor már szemléleti különbségek is előtérbe kerültek. Két, a téma szempontjából alapvető fontosságú feldolgozás született ebben az időszakban: Juhász Gyula és Aurică Simion munkái. A hetvenes-nyolcvanas években a magyar történetírás elfogulatlanul, viszonylag kiegyensúlyozottan, egy kritikus és önkritikus álláspont alapján írt a második bécsi döntésről. A román historiográfiában ezzel szemben az 1970-es évek kezdetétől egyre inkább az apologetikus, kritikátlan szemléletmód érvényesült. A nyolcvanas évtizedben a felülről szított magyarelles kampány részeként a hivatalos román történetírás egyik kedvenc témája lett a „szégyenletes, fasiszta bécsi diktátum” „leleplezése”, a saját múlttal való szembenézés leghalványabb kísérlete nélkül.

⁹¹ Uo. 115.

⁹² Köpeczi Béla: *Kitekintés: Erdély útja 1918 után*. In: Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története*. III. kötet. 1830-tól napjainkig. Akadémiai Kiadó, Bp., 1986.

⁹³ Uo. 1754.

A második bécsi döntésről szóló magyar és román történeti diskurzus a rendszerváltást követően sem közeledett egymáshoz.⁹⁴ A véleménykülönbségek egy valós párbeszéd esetén megtermékenyítőek is lehetnének, ennek azonban egyelőre kevés nyomát tapasztaljuk. Bár több mint hatvan év telt el a szóban forgó esemény óta, annak említése, elsősorban román oldalon, még mindig túl sok érzelmet és indulatot kavart föl, a román történelmi feldolgozások pedig – kevés kivételtől eltekintve – többnyire a nemzeti „martirologia” szempontjait részesítik előnyben egy elfogulatlan, tudományos vizsgálattal szemben.

⁹⁴ Az 1989 utáni román történetírásról lásd Iordachi, Constantin – Trencsényi Balázs: i. m. A mai román historiográfia Magyarország-képére; Iordachi, Constantin – Turda, Marius: *Politikai megbékélés versus történeti diskurzus: az 1989–1999 közötti román történetírás Magyarország-percepciója*. In: *Regio*, (11. évf.) 2000/2., 129–157.